

1983.

Benedek István /1915/

Egy interjúban azt vallja Benedek István, hogy az ő ideálja a "reneszánsz uomo universale, aki mindenre KIV kiváncsi, és az uomo dilettante, aki gyönyörűségét leli minden szépben, jóban". Művei ennek az ideálnak megfelelően átfogják a művelődéstörténet, művészet, filozófiai gondolkodás számos kérdését, érdekes korszakát. Ugyanakkor nem köti Benedek Istvánt szellemi kalandozásaiban a szaktudós merev kategóriarendszere, megközelítései talán éppen ezért sokszor érdekesek, eredetiek, és - tegyük hozzá - mindenki számára érthetőek. /Az ösztönök világa, 1948 ; A darwinizmus kibontakozása, 1961 ; Lamarck és kora, 1963 ; Beszélgetés ideges emberekről, 1963 ; Természettudomány a francia felvilágosodásban, 1965 ; A tudás útja, 1972 ; Semmelweis és kora, 1967 ; Benedek Marcell, 1977 ; Rousseau, 1978 ; Varázslás és orvoslás az azték-maya és inka birodalomban, 1976 ; Mendragóra, 1979 ; Párizsi szalonok, 1969 ; -mondta Krisztina. Párbeszéd az impresszionizmusról, 1976/

A szépirodalom területén Benedek első próbálkozásával, egy elmeosztály életéről szóló feljegyzéseivel érte el mindmáig a legnagyobb sikert. Az Aranyketrec /1957/ ugyanakkor többet is jelent, mint egy kísérleti elmegyógyintézet életének leírását; fontosabb ennél az a folyamat, hogyan az elbeszélő "én", a "szemlélődő" szerepét játszó orvos kialakít magának egy életvitelt, hogyan megérti a körülötte lévő

valóságot és benne önmaga erkölcsileg vállalható szerepét. Éppen ezért egyfajta "életfilozófiának" is tekinthető ez a mű, amely ilyen értelemben mintegy előlegzi Benešek későbbi regényeit, esszéit és tanulmányait.

Az Aranyketrec az élet humanizálásának egyik jelentős kísérlete. Szigetet jelent, ahol a "létért folytatott küzdelemben alulmaradtak", az elmebetegek nem elkülönülnek egymástól és a társadalmat, az intézményen kívüli világot képviselő orvosoktól és ápolóktól, hanem egyre inkább mindannyian közösséggé alakulnak. Talán természetesnek és nem újításnak tűnik, hogy az elbeszélő "én" nem a kiszolgáltatottak félelmére alapozza nevelőmódszerét és gyógyító eljárásait, hanem inkább a mindig következetesen őszinte emberi bánásmódra ill. a munkaterápiára, amelynek "lényege nem az, hogy a beteg bármiféle munkával el legyen foglalva, hanem az, hogy termelő munkát végezzen". Mégis bátran és újszerűen hangzik ez a természetesség-igény egy olyan társadalomban, amely megfélekezni látszott ezekről az elvekről, kirekesztette, száműzte a számára terhes egyéneket. Az Aranyketrec nem ismeri ezt a kirekesztettséget, lakói együttesen igyekeznek megvalósítani az "örömmel élni" életelvét. Nem arra nevelik itt a betegeket, hogy feltétlenül engedelmesskedjenek, hanem inkább arra, hogy élni tudjanak a szabadsággal, hiszen "akik a szabadsággal élni nem tudnak, azokkal szemben tehetetlenek vagyunk" - ismeri be az elbeszélő "én", a munkaterápiás intézet főorvosa.

Az "aranyketrecnek" az ember egyik legelemibb szükségletére, a szabadságra alapított belső élete azonban túl is mutat önmagán, mintegy modellként feltárja bármiféle emberi közösség egészséges működésének sajátosságait is. Az elbeszélő "én" már ebben az értelemben is elítéli az erőszakot: "az erőszakos fegyelmezést semmiféle közösségben nem tartom célravezetőnek." Ugyancsak általános érvényű megfogalmazást ~~nyújtanak~~ kapnak azok a kulturális tapasztalatok, amelyeket az elbeszélő "én" elsősorban az intézeti önképzőkör összejövetelein szerzett: "Önhitt elképzelés, hogy a kultúrát csak magasabb rendű szellemek értik meg. Tudni kell a módját, hogyan közvetítsük, akkor válik igazán közkinccsé." Ez a felismerés lesz aztán Benedek István ismeretterjesztő tevékenységének is a kiindulópontja.

Feltétlen figyelmet érdemel az a törekvés is, ahogy az elbeszélő "én" a társadalom negatív erkölcsi ítéletei mögött egy-egy kivetett embersonban mindig talál pozitív tartalmakat, valahol a személyiség mélyén megtalálja azokat a tényleges mozgatókat, amelyeknek megértésével és befolyásolásával visszavezethet valakit a közösségbe. Benedek István számára a társadalom erkölcsi ítélete sohasem jelenti az utolsó szót, az Aranyketrec problémalátásában éppúgy, mint más egyéb műveiben túlmegegy az erkölcsön, hogy valami lényegeset tudjon mondani az emberről.

Közvetlenül az Aranyketrec élményköréhez kapcsolódik Benedek István Három ing /1966/ című kisregénye, amely a pusztai

munkaterápiás-kísérlet idején íródott. A regény, amelybe az Aranyketrec néhány motívuma is átkerül, Bot Péter szkizofréniajának kifejlődését, elhatalmasodását követi nyomon, és szembe-síti környezetével. Tulajdonképpen minden epikus elem, a kitalált "cselekmény-váz", a furcsa gyilkosság csak ügyetlen díszlet egy kórkép szakszerű leírásához.

A Kisvárosi történet /1961/ ugyancsak az Aranyketrec egyik gondolatát fejti tovább: egy 16 éves kamasz életében igyekszik feltárni azokat a lelki károsodásokat, amelyeket a felnőtt társadalom hazugságai okoztak. A főszereplő kisfiú vívódásai során eljut addig a pontig, amire a főorvos Benedek István lényegében a munkaterápiát építette: "/.../ ekkor gondoltam magamban, hogy az élet két dologból áll: munkából és szerepből. És a kettő viszonya nagyon furcsa: a szerep elfedi a munkát, pedig a munka tölti ki a szerepet."

Az Ember és gyerek /1965/ bájos története a szerelem és szeretet himnusza; természet és ember, felnőtt és gyermek, férfi és nő ill. kisfiú és kislány a lehető legtökéletesebb harmóniában élnek itt. Mindez természetesen szintén az Aranyketrec egyik felismerése, hogy "örömmel, szépen kell élni". Ezt az örömet az Ember és gyerek szereplői az egymásért való létben és a közösen végzett munkában találják meg.

Nem talál viszont rá erre az életelvre a pikareszk-szerű Gaieneva /1968/ hőse: csak vergődik a világban mindenféle cél nélkül. A regény Benedek István írói pályájának mintegy össze-

foglalása akar lenni, ugyanakkor nem sikerül a hatalmas méretűvé duzzasztott műbe felvett korábbi motívumokat, gondolatokat összerendeznie. Hiába hatott erősen a regényszerkezetre a Csavarzás az Alpokban /1958/ című önéletrajzi ihletésű regény, ami ott elegendő motiváció volt, a Csinnyában már nem tudja összefogni az egyes részeket, amelyek így öncélúvá válnak és érthetetlenül hosszúra nyúlnak.

Benedek István tanulmányai, esszéi tárgyukat tekintve nagyon sokrétűek, mégis valami módon összefüggnek egymással: összefűzi őket a "gondolkodás, az alkotás, a rátalálás pszichológiai hátterének firtatása". Dosztojevszkij tanulmányában az író különösségét az ember lelki folyamataiban keresi, Thomas Mann-cikkében az író és a betegség viszonyát taglalja, Kalkában a látomás-szerűség érdekli, Versorsban pedig a biologizmus; Rousseauhoz elsősorban a szakmai, az elmeorvosi kíváncsiság hajtja, ugyanakkor a francia filozófusokról írt esszéiben ^{mindenképp} elsősorban azok természetrendszerével foglalkozik - megannyi újszerű, érdekes megközelítés. /Bolond világ, 1967/

A mindennapi feljegyzések, kisebb-nagyobb kritikák mellett figyelemre méltóak Benedek István stílustörténeti fejtegetései, Benedek Elekről szóló visszaemlékezései, orvos-etikai gondolatai, valamint a férfi-nő kapcsolatáról és az öngyilkosságról írt tanulmányai. /Pusztába kiáltott szó, 1974 Lélektől lélekig, 1970/ Ezek az írások ugyanakkor nem akarják a kizárólagosság látszatát kelteni. Nem akarnak többet, mint egyéni megközelítésükkel hozzájárulni egy-egy kérdés tisztázásához, mindenkiire rábízva a döntést, mindenkiben tisztelve az önállóságot, hiszen "kulcs nincs. Kulcsok talán vannak, de ezeket egyénileg kell mindig megtalálni, és nem is könnyű."